

Nadeche Remst is kunsthistoricus. Momenteel volgt ze de onderzoeksmaster Art Studies (Art and Performance Research Studies) aan de Universiteit van Amsterdam. Ze is redacteur van *Simulacrum*. Daarnaast schrijft ze regelmatig voor *Metropolis M* en ondergaat ze een mentorschap bij AICA Nederland.

Verstilling van tijd
Katja Maters
Time is an Arrow, Error
Nadeche Remst

'Je hoeft het huis niet uit te gaan. Blijf aan je tafel en luister. Luister niet eens, wacht. Wacht niet eens, wees volkomen stil en alleen. De wereld zal zich bij je aandienen om te worden ontmaskerd, ze kan niet anders, in extase zal ze voor je kronkelen.'

Franz Kafka, *Meditaties over de zonde, het lijden, de hoop en de ware weg*, 1917-1918.¹

De wijzers van de klok tonen de seconden, minuten en uren die verstrijken. Soms tikt de tijd speels vooruit en raast ze aan ons voorbij om vervolgens weer vooruit te bewegen in stilte. Een langzaam getik markeert het voortbewegen van de wijzers, in een vloeiende beweging met de klok mee, en na helemaal rond te zijn geweest herhaalt ze zich steeds opnieuw.

Tijd is een ongrijpbaar concept. Wanneer we het hebben over tijd, denken we meestal aan een lineaire, statische dimensie, die we meten met het voortbewegen van de wijzers van de klok. De mechanische tijd kan precies gemeten en verdeeld worden door de zestig strepen op de wijzerplaat. Ze is regelmatig: elk uur is gelijk aan een ander uur. Toch ervaren we de tijd niet als een opeenvolging van identieke momenten. Een uur kan voorbijgaan terwijl het voelt als een paar minuten, terwijl de wijzers op de klok aantonen dat een uur is verstreken.

Tijd als duur

Aan het begin van de twintigste eeuw, een periode gedomineerd door wetenschappelijk rationalisme, ontwikkelde de Franse filosoof Henri Bergson (1859-1941) een alternatieve opvatting van tijd.² De wetenschappelijke benadering van tijd, als een opeenvolging van gescheiden momenten, onderverdeeld in seconden en minuten, komt volgens Bergson niet overeen met de manier waarop we tijd ervaren. Tegenover het statische tijdsbegrip, de tijd zoals we die aflezen van de klok, ontwikkelde hij zijn begrip van de reële tijd, tijd als 'duur' (*la durée*).³ Hij keerde zich af van het mechanistische model door tijd te positioneren als stroom of *durée*, in plaats van een reeks causaal afhankelijke momenten. Met het begrip van 'duur' verwijst Bergson naar een continue stroom van gevoelens en gedachten die elkaar doordringen en in elkaar overvloeien.

De tijd kan volgens Bergson niet opgedeeld worden als een opeenvolging van gescheiden momenten, omdat het verleden zich voortzet in het heden. Onder 'duur' verstaat Bergson

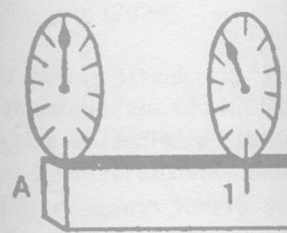

Fig. 1: Arthur Eddington.

de intuïtieve *ervaring* van tijd zoals we die in ons bewustzijn waarnemen, niet gemedieerd door ruimtelijke of kwantitatieve representaties van tijd. In tegenstelling tot de homogene kloktijd, is de ervaring van tijd die *duurt* nooit precies gelijk aan wat eraan voorafging. Bergson stelt dat de zuivere duur een opeenvolging is van 'kwalitatieve veranderingen die zich vermengen en elkaar doordringen, zonder scherpe contouren, zonder enige neiging zich buiten elkaar te positioneren, zonder enige verwantschap met het getal.'⁴

Time is an Arrow, Error

In de reeks klokken van Katja Mater, *Time is an Arrow, Error* (2020), lijkt de tijd iets soortgelijks te doen: cijfers lopen door elkaar heen, ze zijn uit balans, vervormd, ongelijk, uitgewist of doorgekrast. De cijfers op de analoge klokken zijn niet langer statische punten of opeenvolgende intervallen, ze gaan juist tegengestelde richting op en bewegen speels door elkaar heen. In de periode van maart tot mei 2020, tekende en fotografeerde Mater elke dag één klok in haar studio aan huis. In totaal maakte ze negenenzeventig klokken, die gebundeld zijn in het door Mater en Elisabeth Klement ontworpen kunstenaarsboek, *Time is an Arrow, Error* (2020). De titel refereert aan het natuurkundige concept van 'de pijl van de tijd,' ontwikkeld door de Britse astronoom Arthur Eddington in 1927.⁵ Eddington gebruikt het begrip van de pijl van de tijd, *the arrow of time*, om aan te tonen dat tijd in één richting stroomt [Fig. 1]. We ervaren de onomkeerbaarheid van tijd dagelijks: we worden een dag ouder, maar kunnen nooit een dag jonger worden. Het verleden ligt zeggend achter ons en is daardoor onveranderlijk. Maar toch *ervaren* we de tijd niet als een opeenvolging van afzonderlijke momenten, met de voortgang van de tijd nemen we de gebeurtenissen uit het verleden ook mee naar het heden en de toekomst.

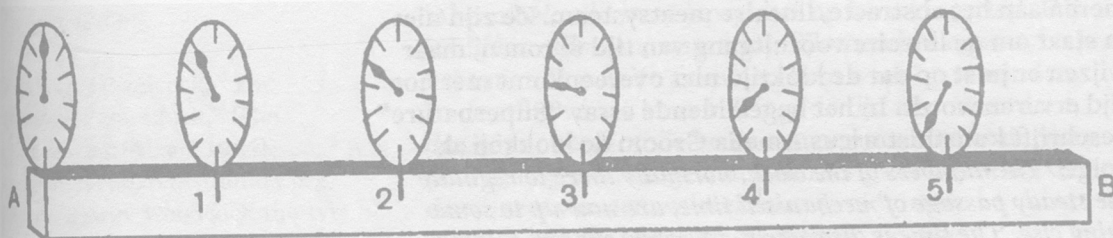

FIG. 9.

Fig. 1: Arthur Eddington. *Space, Time and Gravitation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1920).

De klokken van Mater brengen verschillende dimensies van tijd samen, zonder dat deze specifieke momenten zichtbaar van elkaar te onderscheiden zijn. Dat begint al met het tekenen van een halve klok. Vervolgens fotografeert ze de tekening van de klok met twee aparte negatieven en in meervoudige belichting. Tijdens het hele proces voegt Mater geleidelijk markeringen toe aan de originele tekening. Hierdoor maakt de klok een geheel van gelaagde tijdsmarkeringen zichtbaar. De cijfers worden gespiegeld, uitgewist of veranderen in andere cijfers: 1 wordt 0, 7 wordt 5, 1 wordt 2, 3 wordt 8.

Iedere spread in de publicatie *Time is an Arrow, Error* bestaat uit twee kanten van eenzelfde klok, welke geroteerd en gespiegeld zijn. Ook in deze editie van *Simulacrum*, die je nu vast hebt, brengen de pagina's de klokken samen. De 'clocklike images' bestaan uit twee helften, omdat ze altijd andere klokken nodig hebben ter bevestiging van hun bestaan. Hierover schreef Mater: 'Two clock-faces are staring at each other. They are two sides of one thing, as different as they are the same.'⁶ Het doet denken aan het werk *Untitled (Perfect Lovers)* (1991) van de conceptuele kunstenaar Félix González-Torres. De twee identieke, op batterijen werkende klokken lopen synchroon met elkaar, maar uiteindelijk zal de een onvermijdelijk voor de ander stoppen, terwijl de ander door blijft tikken. De datum van *Perfect Lovers* komt precies overeen met de tijd waarop González-Torres' partner werd gediagnosticeerd met aids. 'Don't be afraid of the clocks, they are our time, the time has been so generous to us,' schreef hij in een brief aan zijn partner.⁷ Op een vergelijkbare manier als bij de klokken van Mater is hier de Bergsoniaanse *durée* onderdeel van het werk: we worden geconfronteerd met de continue stroom van de tijd.

Verstoring van (klok)tijd

Door het vervormen van de tijd lijken Maters klokken compleet in de war te zijn, alsof ze niet meer willen conformeren aan het abstracte, lineaire meetsysteem. Ze zijn niet in staat om de lineaire vooruitgang van tijd te tonen, maar wijzen er juist op dat de kloktijd niet overeenkomt met hoe tijd ervaren wordt. In het begeleidende essay "Supernature" beschrijft kunsthistoricus Amelia Groom de klokken als volgt: 'The numbers of the clock, normally there to regulate the steady passage of mechanised time, are now up to something else. The time is disorderly, unevenly spaced, full of ghostly traces, all out of joint.'⁸ Ze lijken in opstand te komen tegen het mechanische tijdsbegrip, dat sinds haar bestaan is verbonden aan het kapitalisme. In het essay "The Tyranny

1. Georges Perec, *Een man die slaapt*, vert. Rokus Hofstede (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1996), 8.

2. Het eerste deel van Bergson denken over tijd en bewustzijn verscheen als handelseditie in zijn proefschrift. Henri Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (Parijs: Félix Alcan, 1889).

3. Henri Bergson, *Tijd en vrije wil: essay over de onmiddellijke gegevens van het bewustzijn* (Amsterdam: Boom, 2014).

4. Bergson, *Tijd en vrije wil*.

5. Arthur Eddington, *Space and Gravitation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1920).

6. Katja Mater en Elisabeth Klement, *Time is an Arrow, Error* (Brussel/Amsterdam: Katja Mater, 2020).

7. Félix González-Torres, to Ross Laycock, 1988," in: *Félix González-Torres*, red. Julian Stallabrass (New York: Steidl Publishers, 2006).

8. Amelia Groom, "Supernature" in *Time is an Arrow, Error*, red. Katja Mater en Elisabeth Klement (2020).

9. George Woodcock, "The Tyranny of the Clock," in: *Commentary* (Maart 1934) <<https://theanarchistlibrary/george-woodcock/the-tyranny-of-the-clock>>.

10. Perec, *Een man die slaapt*. De titel is ontleend aan

1. Georges Perec, *Een man die slaapt*, vert. Rokus Hofstede (Amsterdam: De Arbeiderspers, 1996), 8.
2. Het eerste deel van Bergsons denken over tijd en bewustzijn verscheen als handelseditie van zijn proefschrift. Henri Bergson, *Essai sur les données immédiates de la conscience* (Parijs: Félix Alcan, 1889).
3. Henri Bergson, *Tijd en vrije wil: essay over de onmiddellijke gegevens van het bewustzijn* (Amsterdam: Boom, 2014).
4. Bergson, *Tijd en vrije wil*, 73.
5. Arthur Eddington. *Space, Time and Gravitation* (Cambridge: Cambridge University Press, 1920).
6. Katja Mater en Elisabeth Klement, *Time is an Arrow, Error* (Brussel/Amsterdam: Katja Mater, 2020).
7. Félix González-Torres, "Letter to Ross Laycock, 1988," in *Félix González-Torres*, red. Julie Ault (New York: Steidl Publishers, 2006).
8. Amelia Groom, "Supernature," in *Time is an Arrow, Error*, red. Katja Mater en Elisabeth Klement (2020).
9. George Woodcock, "The Tyranny of the Clock," *War Commentary* (Maart 1944). <<https://theanarchistlibrary.org/library/george-woodcock-the-tyranny-of-the-clock>>.
10. Perec, *Een man die slaapt*. De titel is ontleend aan de

of The Clock" (1944), merkte de anarchistische schrijver George Woodcock (1912-1995) al op dat de kloktijd de moderne, westerse samenleving in haar greep houdt:

*'The clock turns time from a process of nature into a commodity that can be measured and bought and sold like soap or sultanas. And because, without some means of exact time keeping, industrial capitalism could never have developed and could not continue to exploit the workers, the clock represents an element of mechanical tyranny in the lives of modern men more potent than any individual exploiter or any other machine.'*⁹

De lockdown(s) en de beperkingen van het dagelijkse leven verstoorde de afgelopen maanden onze ervaring van tijd. De dagen lopen in elkaar over, de maanden slingeren vooruit en toch lijkt de tijd eeuwig te duren. Naast de angst en onzekerheden, bracht de coronatijd meer ruimte om naar binnen te keren en juist te ontsnappen aan de kloktijd. Schrijvers en denkers raakten eerder al gefascineerd door Bergsons alternatieve opvatting van de tijd. In *Een man die slaapt*, de Nederlandse vertaling van *Un homme qui dort* (1967), schetst Georges Perec (1936-1982) een intrigerend beeld van de verstilling en bevrijding van de tijd.¹⁰ De protagonist, een vijftientigjarige student, besluit van de ene op andere dag met zijn studie sociologie te stoppen en trekt zich terug in zijn kleine zolderkamer in Parijs. Zijn dagelijkse routine staat stil, hij verbreekt het contact met zijn vrienden en zondert zich af op zijn kamer. Soms gaat hij midden in de nacht naar buiten en dwaalt hij eindeloos door de verlaten straten van Parijs.

Ritmische herhaling vervangt de narratieve voortgang naar-mate de protagonist afdaalt naar een bestaan waar het tijds-besef en vermogen mist om de omringende wereld betekenis te geven. Al balancerend op de grenzen van de binnen- en buitenwereld, ebt het besef van tijd binnen de grijze muren van zijn kamer weg:

*'Al een hele tijd staat je wekker op kwart over vijf. Hij is blijven stilstaan, waarschijnlijk toen je weg was, en je hebt niet de moeite genomen hem weer op te winden. In de stilte van je kamer dringt de tijd niet meer door, de tijd is overal om je heen, een permanente onderdompeling, nog aanwezig, nog hinderlijker aanwezig dan de wijzers van een wekker waar je niet naar hoeft te kijken, en toch lichtelijk verwrongen, verdraaid, een beetje verdacht: de tijd verstrijkt maar je weet nooit hoe laat het is.'*¹¹

De tijd is zo alomtegenwoordig dat het niet meer opvalt. De 'permanente onderdompeling' in de tijd raakt aan de intuïtieve ervaring zoals Bergson voor ogen heeft met zijn notie van *durée*. Ook al blijven de wijzers van de klok stilstaan, de tijd blijft gestaag voortbewegen.

De innerlijke tijdsduur, een golvend ritme van gevoelens en gedachten, is niet te rijmen met het statische idee van de kloktijd. Een soortgelijke ervaring beleef je als je naar de serie klokken van Mater kijkt: de cijfers volgen elkaar niet langer op, maar vermengen en doordringen elkaar.

openingspassage van Marcel Prousts zeventdelige romancyclus *À la recherche du temps perdu* (*Op zoek naar de verloren tijd*), geschreven tussen 1908 en 1922: 'Iemand die slaapt spant in een cirkel de draad der uren om zich heen, de orde der jaren en werelden.'

11. Perec, *Een man die slaapt*, 14.

Katja Mater is beeldend kunstenaar en filmmaker. Met haar werk toont ze een andere of alternatieve (ervaring van de) werkelijkheid. Ze maakt zichtbaar we doorgaans niet met blote oog kunnen waarnemen en legt gebeurtenissen vast die tegelijkertijd mogelijk en onmogelijk zijn. november 2020 verscheen haar boek *Time is an Arrow, Error*.

www.katjamater.com

Time is an Arrow, Error
Time is an Arrow, Error
Time is an Arrow, Error

Katja Mater is beeldend kunstenaar en filmmaker. Met haar werk toont ze een andere of alternatieve (ervaring van de) werkelijkheid. Ze maakt zichtbaar wat we doorgaans niet met het blote oog kunnen waarnemen en legt gebeurtenissen vast die tegelijkertijd mogelijk en onmogelijk zijn. In november 2020 verscheen haar boek *Time is an Arrow, Error*.
www.katjamater.com

Time is an Arrow, Error 79, 2020. Courtesy: Katja Mater.
Time is an Arrow, Error 54, 2020. Courtesy: Katja Mater.
Time is an Arrow, Error 71, 2020. Courtesy: Katja Mater.

De tijd is een
meer opvalt. In
ing' in de tijd
zoals Bergson
van de tijd. Oo
erfaren, de t
innerlijke tijdsver
noodzaak is niet te
gedachten, is niet te
Een soortgelijke
volken van Mator
op, maar vermenig

